

MAG
Rapp. Övr.
9.707

ASDA

Secretariat for Analysis of
Swedish Development Assistance

CHPP
Öv 9707
Working paper Nr. 8

Svenskt bistånd till Tanzania:

*Utvärderingars kvalitet, innehåll och
användning*

Thomas Holm, Lena Lindgren och Anders Olsson
Göteborg, April 1994

S A U

**Sekretariatet för analys av
utvecklingssamarbete**

S A S D A

**Secretariat for Analysis of Swedish
Development Assistance**

Regeringen har tillsatt en kommitté med uppgift att analysera effekterna av och effektiviteten i det svenska biståndet. För att genomföra uppdraget inrättades den 1 mars 1993 ett sekretariat, SAU.

Sekretariatet, som har ett mandat fram till slutet av 1994, genomför policyanalyser och utvärderingar av det svenska biståndet, dess myndigheter och funktionsmekanismer. SAU:s arbete prioriterar globala studier på landnivå, sektoriella och ämnesinriktade analyser samt myndighetsspecifika utredningar som kan fungera som underlag för beslut om utformningen av det framtida svenska utvecklingssamarbetet. Bl.a. genomför SAU en utvärdering av Sveriges samarbete med Öst- och Centraleuropa.

SAU:s utgångspunkt för arbetet är att söka bättre förståelse av utvecklingsmekanismer i syfte att förstärka det svenska biståndets effekter och dess effektivitet mot bakgrund av de av riksdagen fastställda målen: resurstillväxt, ekonomisk och social utjämning, ekonomisk och politisk självständighet, demokratisk samhällsutveckling, framsynt hushållning med naturresurser och omsorg om miljön.

SAU:s analysarbete bedrivs av sekretariatets egen stab och genom studier som beställs av specialister inom de av kommittén prioriterade områdena.

SAU är underställt en kommitté, vars ordförande är generaldirektör Ingemar Mundebo.

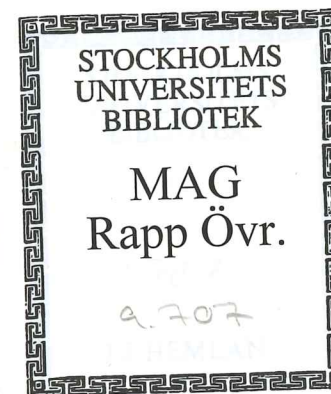
Medarbetarna i SAU är följande:

Ambassadör Claes Sandgren, sekretariatschef
Tekn dr Olle Edqvist, sekreterare
Ekon lic Enrique Ganuza, sekreterare
Civ ing Per Johan Svenningsson, sekreterare
Kerstin Sandling, biträdande sekreterare

Postadress: Box 164 18
103 27 Stockholm

Besöksadress: Klarabergsgatan 23, 2tr
Stockholm

Telefon: 08 - 791 21 80
Telefax: 08 - 791 21 88



Svenskt bistånd till Tanzania: Utvärderingars kvalitet, innehåll och användning

Thomas Holm, Lena Lindgren och Anders Olsson
april 1994

ISSN 1104-697X
Regeringskansliets Reprocentral

Innehållsförteckning

KAPITEL ETT UTVÄRDERING AV UTVÄRDERINGAR

1.1 Bakgrund och syfte	1.
1.2 Tillvägagångssätt	2.
1.3 Kort om Sveriges bistånd till Tanzania	6.

KAPITEL TVÅ GRANSKNING AV 56 UTVÄRDERINGARS KVALITET

2.1 Utvärderingskvalitet	9.
2.2 Utvärdering eller rapport ?	10.
2.3 Kan man lita på utvärderingarnas resultat ?	11.
2.4 Kostnader och kostnadseffektivitet	13.

KAPITEL TRE SEX UTVÄRDERINGARS INNEHÅLL OCH ANVÄNDNING

3.1 Primary School Textbooks in Tanzania	15.
3.2 Vocational Training in Tanzania and the Role of Swedish Support	17.
3.3 Africa Figures	20.
3.4 Health through Sanitation and Water	21.
3.5 Thoughts for Food	23.
3.6 Evaluation of SIDA Supported Small Industry Programmes	25.

KAPITEL FYRA SLUTSATSER

	28.
--	-----

Käll- och litteraturförteckning	30.
---------------------------------	-----

KAPITEL ETT UTVÄRDERING AV UTVÄRDERINGAR

1.1 Bakgrund och syfte

Under senare år har biståndet till tredje världen ifrågasatts alltmer. För det första har det diskuterats utifrån ett ideologiskt perspektiv som innebär ett principiellt ifrågasättande av statens och den offentliga sektorns omfattning och verksamhet. För det andra har det diskuterats utifrån utvecklingen i tredje världens länder, och man har ifrågasatt om biståndet har åstadkommit några resultat ö.h.t., och vad det i så fall finns belägg för detta. På grundval av denna kritik har flera olika åtgärder vidtagits från ansvarigt håll, däribland tillsättandet av en rad offentliga utredningar som haft i uppdrag att se över olika aspekter av det svenska biståndets effektivitet och måluppfyllelse.¹

Den viktigaste slutsatsen i en av dessa utredningar är att även om biståndsorganisationerna (dvs SIDA, Sarec, BITS och SwedeCorp) har tillgång till ett omfattande utvärderingsmaterial, vilket också utnyttjas flitigt i det dagliga arbetet, så saknas helhetsbedömningar av biståndets resultat i förhållande till de biståndspolitiska målen (Ds 1990:63). Bland annat som en följd av denna slutsats inrättades under våren 1993 Sekretariatet för analys av utvecklings-samarbete (SAU), vars övergripande uppdrag är att arbeta med olika studier av den svenska biståndspolitiken och dess genomförande. En del studier utför SAU själv, men merparten läggs ut på externa konsulter.

Flera av de studier som SAU för närvarande arbetar med fokuserar på samma tema: de svenska biståndsorganisationernas system för uppföljning och utvärdering. Föreliggande rapport utgör redovisningen av *en* av dessa studier.² Rapporten kan också sägas utgöra en förstudie till den översyn av det svenska biståndet till Tanzania och Zambia som professor Arne Bigsten vid National-ekonomiska institutionen i Göteborg leder, och som syftar till att ta reda på vad

1) Se t ex *Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd* (SOU 1990:17); *Bra beslut. Om effektivitet och utvärdering i biståndet* (Ds 1990: 63); och *Styrnings- och samarbetsformer i biståndet* (SOU 1993:1).

2) Andra studier på samma tema genomförs av Colin Bruce och Ugo Finzi från Världsbanken, Jerker Carlsson och Kim Forss från Andante AB, Olav Stokke från Universitetet i Oslo, Jan Jörnmark från Göteborgs universitet samt Karin Metell och Emma Öståker från Stockholms respektive Uppsala universitet.

hur och varför Sverige bistått dessa länder över tid, samt vilka resultat som kan skönjas av detta stöd.³ Mot denna bakgrund har vi gjort en undersökning som haft två huvudsakliga syften:

1. Att genomföra en kvalitativ granskning av alla existerande utvärderingar rörande SIDA:s biståndsinsatser i Tanzania.
2. Att för ett urval av dessa utvärderingar närmare undersöka:
 - a) Vilka rekommendationer som ges samt vilka mätvariabler eller bedömningskriterier som tillämpats; och b) Om SIDA använt sig av utvärderingens resultat i sitt förslag till beslut inför regeringen.

1.2 Tillvägagångssätt

Inför den analys som studiens **första syfte** inbegriper har SIDA:s referensbibliotek för utvärderingsrapporter inventerats. Referensbiblioteket är en katalog där alla rapporter av utvärderingskaraktär (utvärderingsrapporter, appraisals, sektorsgenomgångar och slutrapporter) som genomförts under perioden 1968-1991 finns sektorsvis förtecknade. Vad gäller Tanzania finns sammanlagt 80 titlar upptagna, varav 25 avser hälsosektorn, 22 industri, 10 infrastruktur, 14 lantbruk och 19 undervisning (inklusive förvaltning som först 1991 etablerades som en egen sektor). Av dessa 80 har 30 varit utlånade eller saknas av andra skäl, men resterande rapporter har samtliga utsatts för den kvalitativa granskning som det första syftet inbegriper.

Då referensbiblioteket endast upptar utvärderingar som genomförts före 1992 har det varit nödvändigt att göra vissa kompletteringar. Detta har skett efter kontakt med SIDA:s utvärderingsgrupp som tillhandhållit de utvärderingar som funnits upptagna på den sk "utvärderingsplanen" för tiden efter 1992. Någon ytterligare komplettering, t ex genom kontakt med enskilda sektorsbyråer eller genom eget sökande i SIDA:s arkiv har - med något undantag - inte gjorts. Att vi inte ägnat större kraft åt att leta fram ytterligare utvärderingar i SIDA:s arkiv kan möjligen ses som en brist eller svaghet i denna studie, men

3) *Review of Swedish Development Cooperation with Tanzania and Zambia*, SAU 1993-09-09. I mitten av 1970-talet genomförde Riksrevisionsverket en liknande undersökning. Se *SIDA i Tanzania - revisionsrapport*, RRV 1974-02-05.

av tidsskäl (arkivet är svårt att hitta i om man inte vet exakt vad man letar efter) har vi tvingats begränsa oss till de lättast tillgängliga rapporterna. Totalt har emellertid 55 utvärderingar granskats, och dessa finns alla upptagna i käll- och litteraturlistan.

En *kvalitativ granskning* innebär i detta sammanhang en bedömning av SIDA:s utvärderingar i vissa specifika avseenden vilka sammantagna kan sägas definiera utvärderingskvalitet. Inför denna uppgift har SAU utarbetat ett analyschema - "SASDA Worksheet for Evaluations" - som i stor utsträckning hämtat sin inspiration från två håll: dels de kriterier som SIDA:s utvärderingshandbok anger som centrala i bedömningen av biståndsprojekt, dels några av de bedömningsgrunder som Canadian International Development Agency tillämpade när man 1991 lät utföra en liknande studie (Lewin 1993, sid 41-59; Watson 1991).

Grovt sett innehåller analyschemat två typer av frågor, sådana som rör projektets/utvärderingens *bakgrund* och sådana som rör själva utvärderingsrapportens *karaktär*. När det gäller bakgrund finns frågor om vem som gjort utvärderingen och när, utvärderingsobjektets typ, storlek och längd, vilken sektor det handlar, hur biståndet kanaliseras, vem som är dess mottagare samt vad själva utvärderingen kostat och när i biståndsprocessen den genomförts. När det gäller utvärderingsrapportens karaktär kan nämnas frågor om vilket språk den är skriven på, om sammanfattning och rekommendationer finns och om de i så fall är av en sådan art att givaren/mottagaren kan göra något åt dem. Vidare frågor om metod: om metod diskuteras ö.h.t., om hypoteser och antaganden förekommer och i vilken utsträckning dessa är explicitgjorda, om det förs en diskussion kring validitet och reliabilitet, vilka tekniker för datainsamling och analys som använts samt vilka slags analyser som gjorts.

Enligt SIDA:s utvärderingshandbok är utvärderingsverksamhetens främsta syfte "...att ge kunskaper och erfarenheter som leder till förbättring såväl av utvecklingssamarbetets kvalitet som av processerna för givande och mottagande av bistånd. Genom en grundlig och oberoende analys av biståndsprogrammets resultat och effekter skall utvärderingar ge beslutsfattare på olika nivåer möjlighet till väl underbyggda beslut" (Lewin 1993, sid 5).

Utvärderingars *raison d'être* kan således sägas vara att förse beställare och andra avnämare med information som kan ligga till grund för konkreta beslut. Därav denna studies **andra syfte** som dels innebär en undersökning av vilka

rekommendationer utvärderingarna ger och vilka bedömningskriterier som tillämpats, dels en undersökning av om SIDA använt sig av utvärderingens resultat i sitt förslag till beslut inför regeringen.

Av resursskäl har det inte varit möjligt att undersöka alla de 55 utvärderingarna av bistånd till Tanzania i dessa två avseenden. I syfte att i någon mån belysa frågan om SIDA använder sig av utvärderingars resultat har sex utvärderingar mer eller mindre slumpvis valts ut. Någon ambition att generalisera utifrån dessa sex finns dock inte. De som valts ut är:

1. *Primary School Textbooks in Tanzania* (1987), en utvärdering av SIDA:s bistånd till den allmänna undervisningen, speciellt den del som rör stöd till produktion av läromedel.
2. *Vocational Training in Tanzania and the Role of Swedish Support* (1990), en utvärdering av SIDA:s stöd till det statliga yrkesskolesystemet.
3. *Africa Figures* (1986), som är en utvärdering av det institutionella samarbetet mellan Statistiska centralbyrån i Sverige och den tanzaniska motsvarigheten TAKWIMU.
4. *Health through Sanitation and Water - a study from a village perspective* (1993), en utvärdering av det sk HESAWA-programmet vars syfte är att förbättra landsbygdsbefolkningens välfärd genom att förse dem med rent vatten, hälsoutbildning och sanitetsanordningar.
5. *Thoughts for Food* (1992), en utvärdering av det svenska stödet till uppbyggnaden av TFNC (Tanzania Food and Nutrition Center) som skall hjälpa till att förebygga undernäring i landet.
6. *Evaluation of SIDA Supported Small Industry Programmes in Tanzania* (1991), en utvärdering av det svenska stödet till utvecklingen av småskalig industri som bl a går ut på att överföra svensk teknologi och "know-how" till Tanzania.

Till att börja med har dessa sex utvärderingar systematiskt sammanfattats med avseende på: *Syfte* (projektets bakgrund, utvärderingens syfte); *Metod* (kvalitativ/kvantitativ metod, användning av mätvariabler, analys av förhållandet mellan projektets kostnader och nytta); *Resultat*; och *Rekommendationer*. I syfte att undersöka om det finns några spår av utvärderingarnas resultat i SIDA:s förslag till beslut inför regeringen har därefter myndighetens regeringsskrivelser gått igenom. Sådana förslag till beslut presenterar SIDA när det är dags att sluta någon form av avtal med mottagarlandet ifråga, t. ex. när avtalstiden löper ut och det är nödvändigt med ett nytt samarbetsavtal. Försla-

gen grundas i de flesta fall på en bilagd insatspromemoria eller resultatredovisning som belyser projektets huvuddrag, teknisk och administrativ genomförbarhet, kostnader mm.

Att utifrån vad som står i några enstaka regeringsskrivelser dra slutsatser om SIDA:s användning av utvärderingars resultat, kan tyckas vara ett alltför enkelt och instrumentellt sätt att se på kunskapsanvändning. För, som statsvetaren Evert Vedung påpekat, så är frågan om utvärderingars användning långt mera komplicerad än så. För den som har att fatta beslut om ett program av något slag, vare sig denna person är politiker eller tjänsteman, ger utvärderingen bara en liten del av den information som behövs för ett effektivt beslut. Han eller hon måste betänka en hel rad olika faktorer: vad det kostar att ändra på programmet, vilken personal som behövs för att genomföra ändringen, hur mottagargrupper ställer sig samt, inte minst vad ansvariga politiker tycker (Vedung 1990, sid 5). Just det sistnämnda torde vara speciellt viktigt i biståndssammanhang, där ju bedömningar av när korrigeringar är lämpliga görs gemensamt av SIDA och mottagarlandet ifråga (SIDA 1990, sid 91).

Antag, skriver Evert Vedung, att beslutsfattaren efter att ha övervägt alla dessa faktorer drar slutsatsen att en utvärderings rekommendationer inte skall följas. Den som i detta läge undersöker utvärderingars användning på det instrumentella sätt som beskrivits ovan, kommer med största sannolikhet att då dra slutsatsen att utvärderingen inte kommit till användning. Men i själva verket bidrog den kanske till att förutsättningarna för programmet granskades och noga övervägdes. Ett annat exempel på när ett instrumentellt tillvägagångssätt inte är fruktbart är när en utvärdering tillsätts med uttrycklig uppgift att undersöka de delar av ett program som man redan på förhand vet fungerar sämst. Utvärderingens resultat får då ge legitimitet åt en ståndpunkt som redan intagits. Samtidigt kommer den person som studerar användning utifrån ett instrumentellt tillvägagångssätt att tro att utvärderingens resultat verkligen har använts, medan det verkliga förhållandet är att det avgörande beslutet fattats långt tidigare och på grundval av helt andra överväganden (Vedung 1990, sid 5).

Att enbart använda sig av SIDA:s regeringsskrivelser är således ett enkelt, men inte helt tillförlitligt, sätt att undersöka om utvärderingars resultat kommit till användning. Även om metoden ger oss en tämligen god uppfattning av om SIDA använder sig av utvärderingars resultat, så ger den oss inget svar på

frågan *hur* SIDA använder det. Den tid som stått till vårt förfogande har dock inte tillåtit den mer omfattande undersökningsuppläggning, t ex i form av intervjuer med handläggande tjänstemän, som en sådan frågeställning kräver.

1.4 Kort om Sveriges bistånd till Tanzania⁴

Sverige har genom kyrkans mission stött Tanzania ända sedan 1930-talet, då landet stod under brittisk överhöghet. Bilateralt svenskt biståndssamarbete av mer reguljärt slag inleddes dock först i samband med självständigheten 1961 och omfattade då stöd till skolor, sjukhus och vattenförsörjning. Sedan dess har både omfattningen och inriktningen på samarbetet förändrats väsentligt, och Tanzania är idag den största mottagaren av svenskt bistånd. De totala utbetalningarna från Sverige motsvarar ca 5% av landets officiella BNP, vilket gör Sverige till en av de stora bilaterala givarna. Nästan 40% av Tanzanias BNP härrör för övrigt från bistånd.

Huvuddelen (93%) av det svenska biståndet till Tanzania kanaliseras genom SIDA, men även Swedecorp, Sarec och i viss mån BITS samarbetar med landet. Biståndet genom SIDA innehåller program och projekt inom flera olika sektorer: energi och infrastruktur, importstöd, undervisning, skog och miljö, landsbygdens vattenförsörjning, hälsovård och förvaltning. Till detta kommer bistånd utanför landramen i form av ett tämligen omfattande betalningsbalansstöd, regionalt samarbete inom SADCC, enskilda organisationer, demokrati och mänskliga rättigheter, särskilda miljöinsatser och katastrofbistånd.

När det gäller samarbetet inom landramen så går nästan hälften av biståndet till **energi och infrastruktur**, där Sverige har hjälpt till att finansiera byggandet av vattenkraftverk och gasturbiner. Tillsammans med bl.a Världsbanken deltar Sverige också i ett omfattande omstruktureringsprogram för telekommunikationerna i landet.

⁴) Denna översikt bygger till stor del på två källor: UD:s årsberättelse "Svenskt bistånd 1992/93" sid122-127 och: SIDA:s halvårsrapport för april-september 1992.

Av det resterande biståndet inom landramen går en hel del också till **importstöd**, vars avsikt är att förse landet med utländsk valuta för att betala nödvändig import. Två tredjedelar av importstödet går till privata företag som med den utländska valutan kan köpa en större mängd varor från andra länder än vad som annars vore möjligt med enbart landets egna resurser. För att få tillgång till den utländska valutan måste den som vill importera betala ett s.k. motvärde i inhemsk valuta som går till den tanzaniska statskassan.

Det svenska stödet till **undervisning** är inriktat på att upprätthålla kvaliteten inom primär- och vuxenutbildning, och omfattar läromedelsförsörjning, lärarutbildning, personalbistånd och institutionellt stöd. SIDA är sedan flera år också involverat i stöd till yrkesutbildning.

Inom **skog- och miljö** området ges bistånd i form av utbildning, utrustning och institutionellt stöd. Syftet är att genom olika markvårdsprogram förbättra brukningsmetoderna och minska jorderosionen.

Sedan mitten av 1980-talet bidrar Sverige till **landsbygdens vattenförsörjning** genom det s.k. HESAWA-programmet (Health, Sanitation and Water). Programmet, som bygger på aktivt deltagande av bybefolkningen och på tekniska lösningar som grundar sig på lokalsamhällets resurser och kunskaper, ger hundratusentals människor i tre regioner kring Viktoriasjön tillgång till renare vatten.

Hälsovård har länge varit en del av det svenska biståndet till Tanzania. Stödet, som går till primärhälsovård för kvinnor och barn, aidskontroll och till Tanzania Food and Nutrition Centre, kanaliseras sedan 1993/94 via organisationer som Unicef och WHO.

Förvaltningsbiståndet är koncentrerat till den centrala statliga förvaltningen och syftar till att utveckla och effektivisera områden som budgetadministration, skatteförvaltning, revision, valutahantering, ekonomisk utbildning och forskning samt statistikproduktion.

Utanför landramen erhåller Tanzania ett omfattande **betalningsbalansstöd** för att underlätta betalningar på lån från Världsbanken. Vidare bedrivs två större projekt i samarbete med SADCC; upprustningen av **hamnen i Dar es Salaam** och av **TAZARA-järnvägen** som knyter denna hamn till södra Afrikas järn-

vägsnät. Ett annat större projekt utanför landramen syftar till att på öka demokratin genom en sammanställning av Tanzanias lagar i en **lagbok**. Slutligen kanaliseras en rad olika biståndsprojekt utanför landramen genom **enskilda organisationer** (t ex Svenska Kyrkans Mission, Svensk Volontärsamverkan och Handikapprörelsen) och genom **SwedeCorp** (stöd till bl a småföretagande), **Sarec** (forskning om AIDS och miljö- och markvård) och **BITS** (internationella kurser för tanzanier).

KAPITEL TVÅ GRANSKNING AV 56 UTVÄRDERINGARS KVALITET

2.1 Utvärderingskvalitet

För att kunna genomföra den granskning av 56 utvärderingars kvalitet som det första syftet innebär har, som tidigare nämnts, ett analyschema utarbetats som innehåller en uppsättning kriterier vilka sammantagna kan sägas definiera utvärderingskvalitet. När vi här presenterar och diskuterar resultatet av denna granskning har vi valt att göra det kring ett *urval* av de kriterier som återfinns i analyschemat och som beskrivs nedan. I denna diskussion använder vi oss ofta av termen "projekt", även i de fall där det handlar om en rad olika projekt som sammantagna utgör ett program.

Är utvärderingarna utvärderingar eller rapporter? En utvärdering definieras ibland som en "noggrann efterhandsbedömning av genomförande, prestationer och utfall i offentlig politik, vilken avses spela en roll i praktiska handlingssituationer" (Vedung 1991, sid 33). SIDA:s utvärderingsgrupp menar vidare att en utvärdering skall bygga på systematisk insamling av data, vedertagen utvärderingsmetodik, vara opartisk och genomföras av oberoende expertis (Lewin 1993, sid 7). För att utvärderingens resultat skall få någon egentlig mening krävs enligt vår mening också att det speglas mot en värdegrund av något slag. En vanlig sådan är projektets egna mål. En annan viktig värdegrund i just detta sammanhang är begreppet "sustainability" - bärkraftighet - d.v.s. om projektet kan tänkas överleva utan bistånd.

Hur säkra eller tillförlitliga är resultaten? Finns det en diskussion kring validitet och reliabilitet, dvs undersöks det som skall undersökas och görs det på ett tillförlitligt vis? Frågor som dessa är centrala eftersom utvärderingen utgör ett viktigt beslutsunderlag, och det vore synnerligen allvarligt om beslut fattades på osäkra eller felaktiga grunder. En utförlig diskussion kring tänkbara felkällor och eventuella förtjänster och brister i de datainsamlingsmetoder som tillämpats ger den potentiella användaren och beslutsfattaren möjlighet att avgöra säkerheten i resultaten och rekommendationer.

I vad mån behandlas projektets kostnader? Kostnaden för bistånd utgör en central del av beslutsunderlaget. Eftersom beslut i biståndssammanhang handlar mycket om att prioritera och väga olika projekt mot varandra mot en bak-

grund av begränsade resurser är det viktigt att utvärderingen utförligt belyser dessa aspekter. Nära relaterat till kostnader är frågan om det finns användbara ekonomiska mått för att mäta biståndsinsatsen ifråga. Sätts kostnaderna i relation till nyttan?

2.2 Utvärdering eller rapport?

De utvärderingar som varit föremål för vår granskning har en stor spridning över tid. Den tidigaste studien är daterad 1968 och den senaste 1993. Utvärderingsbegreppet har under denna 25-årsperiod genomgått en betydande utveckling. Historiska framställningar av denna utveckling har behandlats i åtskillig litteratur, liksom även det dussintal modeller och ansatser som under åren kommit att utarbetas.⁵ Mot denna bakgrund är det naturligt att kraven på vad som kan förväntas av en utvärdering har vidgats ganska så väsentligt. Detta gäller i högsta grad även för SIDA som sedan några år bedriver ett omfattande arbete i syfte att höja ambitionsnivån beträffande utvärderingar.

Detta skulle kunna vara en förklaring till varför endast hälften (28 av 56) av de granskade utvärderingarna, med vår moderna definition, kan klassificeras som utvärderingar. Resterande "utvärderingar" har istället närmast karaktären av vanliga utredningar eller studier. Detta gäller i synnerhet de som är av lite äldre datum.

Den främsta orsaken till att de äldre utvärderingarna inte faller in under vår definition är främst att de saknar - alternativt inte redovisar - någon värdegrund för undersökningen. Eftersom det därmed blir omöjligt att avgöra varför eller på vilka grunder utvärderaren funnit resultatet bra eller dåligt, så tenderar resultatet att bli både svårtolkat och intetsärande. En annan tänkbar förklaring till varför så få av utvärderingarna kan klassificeras som sådana är SIDA:s eget klassificeringssystem, där studier som inte ens själva gör anspråk på att vara utvärderingar finns med! Tendensen att utvärderingar egentligen är utredningar eller studier mattas emellertid med tiden. Ju senare datum utvärderingarna har, desto mer börjar en allt tydligare utvärderingskaraktär att skönjas.

⁵) Exempel på sådana historiska framställningar är: Premfors 1981; Rossi & Freeman 1986; och Guba & Lincoln 1989.

De utvärderare som tydligt redovisar vilken värdegrund det uppnådda resultatet speglas mot använder sig oftast av projektets egna målsättningar.

Drygt hälften av utvärderingarna (31 av 56) presenterar projektets mål tämligen utförligt, men av dessa är det bara de av allra senaste datum som använder dessa mål som värdegrund för sina slutsatser. Av de övriga är det 20 som diskuterar mål i begränsad omfattning, och sex som inte nämner mål över huvud taget.

En annan viktig värdegrund för värdering av resultat i biståndssammanhang är om projektet kan förväntas få egen bärkraft utan biståndsresurser. Av allt att döma är detta en tämligen förbisedd aspekt; endast 17 av de 56 utvärderingarna för ett resonemang om detta, och 20 gör det i begränsad omfattning. I 19 fall förs inte diskussionen alls. Endast i några enstaka fall har egen bärkraft faktiskt tillämpats som värdegrund för utvärdering.

Även om en utveckling mot allt distinktare utvärderingar är tydligt skönjbar, så kvarstår en brist av annat slag, nämligen avsaknad av enhetlig struktur och systematik. Varje rapport har en högst individuell uppläggning och disposition, vilket förutsätter att den potentiella användaren har tid att djupstudera rapporten ifråga sida för sida. Till detta skall läggas att ordentlig sammanfattning, litteraturhänvisningar och metodbeskrivning ofta saknas, framför allt i utvärderingar av äldre datum. Detta problem verkar emellertid ha uppmärksamats av SIDA:s utvärderingsgrupp som i sin *Utvärderingshandbok* redovisar en tämligen detaljerad och standardiserad mall för hur utvärderingar bör utformas (Lewin 1993, sid 67).

2.3 Kan man lita på utvärderingarnas resultat?

Som vi nämnde ovan så är utvärderingar ett mycket centralt beslutsunderlag. Det är därför av största vikt att osäkerheten kring tillförlitligheten i utvärderingens resultat minimeras, så att beslutsfattaren och andra intressenter vet att den kunskap eller information som ligger till grund för beslutet verkligen stämmer. Men kan beslutsfattaren veta om så är fallet?

En alldeles övervägande majoritet av de 56 utvärderingarna tillämpar en kvalitativ ansats, vilket oftast betyder att information samlats in med hjälp av personliga intervjuer och/eller genom analys av dokument av olika slag. Detta angreppssätt med sin flexibla planering och nära förhållande till informationskällan borde ge goda möjligheter för utvärderaren att göra relevanta tolkningar. Vill man däremot vara kritisk är det möjligt att hävda att tolkningen av denna typ av data löper stor risk att bli alltför subjektiv, och att just det flexibla inslaget i ett kvalitativt angreppssätt gör att det ofta inte framgår entydigt hur eller varför ett visst resultat uppstått (Larsson 1993, sid 7).

För att minimera osäkerheten kring resultatet i en utvärdering (och för övrigt i alla slags studier) är det således viktigt att utvärderaren, genom att föra en diskussion kring undersökningens validitet och reliabilitet, ger läsaren en så tydlig bild som möjligt av hur han eller hon gått tillväga vid både insamling och analys av data. Av de 56 granskade utvärderingarna är det endast åtta som för en adekvat diskussion kring dessa frågor, och tio som gör det i begränsad omfattning. Resterande 38 för ö.h.t. ingen sådan diskussion. Detta måste enligt vår mening ses som en stor brist i utvärderingarnas kvalitet.

Ett annat sätt att skapa säkerhet i analysen, och därmed i rekommendationerna, är att använda sig av erkända värderingsmetoder, t ex kostnads/nyttoanalys. Detta görs emellertid inte i någon större omfattning: bara i elva av de 56 utvärderingarna. Att så är fallet kan dock ha sin förklaring i de svårigheter som finns i Tanzania när det gäller att få tag i tillförlitlig kvantitativ information. Ett förhållande som för övrigt noteras i flera av utvärderingarna.

Ett sätt att öka säkerheten i resultat och rekommendationer är enligt den kände utvärderingsforskaren Michael Quinn Patton att använda sig av både kvalitativa och kvantitativa data, sk triangulering (Patton 1987, sid 60-61). Metoden är emellertid dyr och kräver mycket tid, något som de utvärderare som konsulteras av SIDA ofta saknar. I *Utvärderingshandboken* påpekar emellertid SIDA det positiva med att använda flera källor: "Ju fler källor som används och ju mer information som pekar i samma riktning, desto säkrare blir slutsatserna av utvärderingen" (Lewin 1993, sid 60; kursivering enligt originaltext). En del av de 56 utvärderingarnas resultat skulle dock inte bli särskilt mycket säkrare även om flera olika källor använts. Läsaren får här nämligen ingen information alls om vilka källor som utvärderaren använt i arbetet, vilket ju i praktiken innebär att det är omöjligt att ta ställning till resultatets säkerhet.

2.4 Kostnader och kostnadseffektivitet

Resonemang och reflektioner kring ett projekts olika ekonomiska aspekter är en viktig ingridiens i biståndsutvärdering, eftersom bistånd i allt väsentligt handlar om fördelning av ekonomiska resurser. Detta har uppmärksamats i allt större omfattning under senare år, och i *Utvärderingshandboken* ges förslag på frågor som utvärderaren kan använda sig av i detta sammanhang (Ibid., sid 9):

- Vad har verksamheten kostat - i sin helhet och i relation till resultatet?
- Har resursanvändningen varit effektiv?
- Kunde samma eller bättre resultat uppnåts med mindre resurser?
- Kunde insatta resurser använts mer effektivt?

Efter genomgång av de 56 utvärderingarna kan vi konstatera att det endast i en handfull fall klart framgår vad hela projektet har kostat. I en del andra fall har det varit möjligt att uppskatta värdet genom att se till de tidsmässiga och personella resurser som använts i projektet. Oftast har läsaren emellertid inte möjlighet att skapa sig en uppfattning om biståndets ekonomiska omfattning. En annan vanlig modell är att redovisa projektets ekonomiska realia enbart under den period som skall utvärderas, men inte för tiden innan, varför helhetssynen går förlorad.

Även effektivitetsbedömningar i bemärkelsen kostnadseffektivitetsbedömningar i siffror, är ovanliga i de granskade utvärderingarna. Många för visserligen ett resonemang om effektivitet, men det hela stannar oftast vid verbala diskussioner. Detta beror nästan undantagslöst på att det saknas sifferunderlag för att göra de beräkningar som krävs, eller helt enkelt på att en beräkning av kostnadseffektivitet bedöms sakna relevans.⁶ Att det saknas sifferunderlag för en ekonomisk analys av ett projekt förefaller, att döma av utvärderingarna, bero på att rutiner för bokföring och uppföljning ofta är bristfälliga. Just resonemang kring SIDA:s uppföljning ("agency monitoring") är för övrigt mycket sparsamt förekommande. Utförliga resonemang av detta slag förs endast i tio

6) Att döma av *Utvärderingshandboken* är det numera ett explicit krav från SIDA att det i alla utvärderingar görs en analys av det undersökta projektets kostnadseffektivitet. Undantagna från detta krav är vissa områden där kostnadseffektivitet är svårt eller omöjligt att tillämpa, t ex inom mjuka sektorer. Se Lewin (1993), sid 46 och 54.

fall, i 22 fall förs en begränsad diskussion medan 24 utvärderingar inte alls tar upp denna aspekt.

För att ö.h.t. kunna göra några beräkningar av ett projekts kostnadseffektivitet krävs att det finns kunskaper eller information om dess *input* och *output*, d.v.s. värdet av projektets insats och utflöde. Det tycks dock finnas svårigheter även med detta eftersom endast 16 utvärderingar för en relevant diskussion om projektets input och 15 om dess output.

Inte i en enda av de 56 utvärderingarna har vi funnit att det förs en diskussion om hurvvida resultatet kunnat uppnås med mindre resurser eller om resurserna kunde använts mer effektivt.

Kostnaderna för själva utvärderingsarbetet anges inte i någon rapport. Vi har därför, i enlighet med SAU:s värderingsschema, uppskattat dessa efter antalet deltagare i utvärderingsteamet och den tid dessa lagt ner uttryckt i manna-månader. Utifrån detta tänkande kan kostnaderna för utvärderingsarbetet delas in i tre kategorier:

- 1) Mindre än 400 000 kronor = låg kostnad
- 2) Mellan 400 000 - 1 000 000 kronor = medelkostnad
- 3) Mer än 1 000 000 kronor = hög kostnad

Av de granskade utvärderingarna fördelar sig 18 i lågkostnadskategorin, 13 i medelkostnadskategorin och 25 i högkostnadskategorin. Kostnaderna för de 56 utvärderingarna torde därför grovt kunna uppskattas till omkring 40-60 miljoner kronor.

KAPITEL TRE SEX UTVÄRDERINGARS INNEHÅLL OCH ANVÄNDNING

3.1 Primary School Textbooks in Tanzania

Det svenska stödet till allmän undervisning i Tanzania är, som nämnts inledningsvis, koncentrerat till att upprätthålla kvaliteten inom primär- och vuxenutbildning. Det största enskilda projektet inom ramen för detta stöd går ut på att SIDA finansierar produktion och distribution av läroböcker och skrivböcker. Utifrån en förfrågan från SIDA fick universitetet i Dar es Salaam 1987 i uppdrag att utvärdera detta projekt.

Syftet med uppdraget var att utvärdera kvaliteten på läroböcker i den tanzaniska grundskolan. SIDA hade vid denna tid bistått Tanzania med medel för läroboksproduktion i över tio år, varför det vid tidpunkten för uppdraget ansågs lämpligt att förhöra sig om hur elever och lärare uppfattar och kan tillgodogöra sig läroböckerna inom fem ämnesområden; geografi, naturvetenskap, matematik, engelska och kiswahili.

Utvärderingen baseras på en i huvudsak kvalitativ **metod**, vilket innebär att det inte finns några kvantifierbara mätvariabler i utvärderingsrapporten. Det man undersöker i utvärderingen är böckernas innehållsmässiga *kvalitet*. För att kunna göra en sådan bedömning definieras begreppet kvalitet med hjälp av ett antal parametrar, såsom hur väl eleven kan tillgodogöra sig innehållet i en bok, bokens förmåga att stimulera ett fortsatt läsintresse, bokens samtidighet och ämnesmässiga relevans. Denna kvalitetsdefinition kan därmed sägas utgöra utvärderingens värdegrund.

Undersökningen sker i tre steg: I ett första steg görs en systematisk innehållsanalys av skolböckerna vilken jämförs med innehållet i dels läraranvisningarna till läroböckerna, dels med gällande läroplan. Med hjälp av intervjuer och en enkätundersökning genomförs därefter en undersökning av skolpersonalens erfarenheter av läroböckerna. Slutligen undersöks elevernas förmåga att tillgodogöra sig innehållet i böckerna.

Resultatet av utvärderingen visar att läroböckerna håller en genomgående hög innehållsmässig kvalitet. Däremot visar utvärderingen på stora brister i distributionen av böcker. Detta innebär att det ibland går fem elever per lärobok,

och att det i vissa fall helt saknas läroböcker. Dessa brister i distributionskedjan var lika stora i såväl stad som på landsbygd. Ett annat problem var läroböckernas rent fysiska kvalitet vilket leder till mycket låg hållbarhet, särskilt eftersom böckerna p.g.a. bristerna i distributionen redan utnyttjas maximalt.

Utvärderingen utmynnar i ett antal **rekommendationer**, varav några gäller vidare undersökningar och några gäller åtgärder. De viktigaste under den senare kategorin är att distributionen av läroböcker måste förbättras, och att varje elev måste få tillgång till ett eget exemplar av läroböckerna så att läxläsning kan ske även i hemmet.

Vad gäller **användningen** av dessa rekommendationer så har SIDA, inför de regeringsförhandlingar som ägde rum i Dar es Salaam 1987, utarbetat en promemoria om utvecklingssamarbetet med Tanzania som också omfattar stödet till undervisningssektorn. I denna promemoria nämns att det gällande treåriga avtalet för undervisningssektorn löper fram till och med budgetåret 1987/88, och att SIDA avser att återkomma med en särskild framställan om det fortsatta samarbetet på detta område (Regeringsskrivelse 1987-03-26, bilaga 1).

I en ny skrivelse till regeringen ett år senare anger SIDA på nytt att man avser att återkomma beträffande avtal för allmänundervisningen i Tanzania. Skälet till detta uppskov var att SIDA, bl.a. med hänvisning till den ovan refererade utvärderingen, befarade att en stor mängd papper utnyttjats för andra ändamål än för skolböcker. Detta förhållande innebar för SIDA:s del att ett nytt avtal kunde beredas först när det tanzaniska undervisningsministeriet kunde garantera en mer tillförlitlig administration av pappret (Regeringsskrivelse 1988-05-06). Några månader senare lämnade ministeriet en sådan garanti, och SIDA kunde presentera ett förslag till nytt samarbetsavtal för den svenska regeringen.

I den insatspromemoria som bifogats SIDA:s förslag till beslut, uttrycks stora farhågor över basutbildningens utveckling i Tanzania. Speciellt oroväckande finner man det vara att andelen barn i skolan, av det totala antalet barn i skolpliktig ålder, sjunkit tämligen drastiskt och att 1,4 miljoner barn inte alls går i skolan. Mot denna bakgrund anses det viktigt att ge fortsatt svenskt stöd i syfte att öka kvaliteten och effektiviteten i primärskolan, vilket i sin tur antas attrahera fler av barnen i skolpliktig ålder att börja skolan.

Inte minst påtalas hur angeläget det är att Sverige fortsätter finansiera skolboksappar och läromedel för att förbättra inlärningssituationen i skolorna. Eftersom undervisningsministeriets kontor för administration av primärskoleböcker i allt högre grad tycks kunna ta ansvar för sina arbetsuppgifter, så uttrycker SIDA t.o.m. en viss optimism inför den önsvärda utvecklingen (Regeringsskrivelse 1989-02-13, bilaga 1).

Med undantag för en notering om att den av SIDA finansierade utvärderingen av läroböckers begriplighet bör kunna ge såväl tanzaniska politiker och administratörer som givarsamfundet möjlighet till fördjupad insikt om skolsystemets problem och potential finns, utöver vad som refererats ovan, inga ytterligare spår av utvärderingen *Primary School Textbooks in Tanzania* i SIDA:s regeringsskrivelse.

3.2 Vocational Training in Tanzania and the Role Swedish Support

Sverige har stött det statliga yrkesskolesystemet i Tanzania allt sedan början av 1970-talet. Inledningsvis gavs projektstöd till uppbyggnad av enskilda yrkesskolor, men med tiden har det vidgats till ett allmänt stöd för sektorn. 1990 genomförde SIDA en utvärdering av detta program tillsammans med The National Vocational Training Division inom det tanzaniska ministeriet för arbete, kultur och social välfärd (NVTB). En utvärdering av programmet hade då skett vid två tidigare tillfällen.

Syftet med utvärderingen var dels att granska på vilket sätt yrkesutbildning sker i Tanzania, dels att summera erfarenheterna av det svensk-tanzaniska samarbetet på detta område för åren 1978-1988. Utvärderingen förväntades också ge rekommendationer för framtiden med avseende på hur systemet skall kunna konsolideras och expandera, samt hur samarbete med andra biståndsgivare kan utvecklas. Slutligen skulle utvärderingen peka på huvudtrender på arbetsmarknaden samt undersöka i vilken utsträckning yrkesutbildningen är följksam gentemot dessa trender.

Utvärderingen använder sig av en kvalitativ undersöknings**metod** med intervjuer av berörda aktörer samt studier och analys av dokument av olika slag. På

flera ställen påpekar utvärderarna hur svårt det är att mäta nyttan av yrkesutbildningsprogrammet. Några lämpliga eller tänkbara mätvariabler presenteras inte heller.

Resultatet av utvärderingen är att yrkesutbildning i Tanzania fungerar förhållandevis bra. Dock pekas på några svårigheter som utvärderarna menar alltid följer i spåren av yrkesutbildning, t ex att de utbildade inte får arbete eller att de får ett för vilket de egentligen är överkvalificerade. När det gäller frågan om yrkesutbildningens följsamhet gentemot arbetsmarknadens trender så är det, pga av att relevant statistik över arbetsmarknaden saknas, i stort sett omöjligt att styra yrkesutbildningen efter marknadens efterfrågan. Av samma skäl kan utvärderingen inte heller skönja några huvudtrender på den tanzaniska arbetsmarknaden. Vidare påpekar utvärderarna att det förekommer stora brister i form av lärarresurser, material och utrustning i de utbildningscentra som saknar biståndspengar och drivs i tanzanisk regi. En annan brist är den låga ökningstakten i yrkesutbildning på grundnivå, men samtidigt påpekas att om förhållandet vore det omvända så hade ändå inte arbetsmarknaden kunnat absorbera den utbildade arbetskraften.

En av de yrkesskolor som erhåller svenskt stöd är utbildningscentret i Moshi, vilket enligt utvärderarna är modernt, välutrustat och har ett gott rykte. Det är emellertid kostsamt och kräver dyr teknisk assistans, vilket avviker från de ursprungliga planerna med projektet. Ett annat problem är att vissa av de högt specialiserade utbildningarna vid Moshi sällan efterfrågas på arbetsmarknaden, vilket är liktydigt med låg extern effektivitet. Detta förhållande gör att det är tveksamt om det är ekonomiskt försvarbart att driva dessa utbildningar. (I utvärderingsuppdraget ingick att även studera yrkesskolorna Tanga, Mwanza och Morogoro. Detta visade sig emellertid inte möjligt eftersom dessa skolor vid tidpunkten för utvärdering var nystartade).

Mot bakgrund av detta resultat **rekommenderas** att SIDA drar ner på stödet till teknisk assistans och istället koncentrerar sig på två långsiktiga och övergripande åtaganden: För det första stöd till utrustning, reservdelar och import av förbrukningsartiklar för undervisningen, och för det andra försök att stimulera en ökad interaktion mellan yrkesskolorna och industrin. Därutöver efterlyses, liksom i så många andra utvärderingar, framtagande av ett bättre statistikunderlag, i detta fall bättre arbetsmarknadsstatistik.

Mera specifikt föreslås att SIDA: a) Koncentrerar sitt stöd på utveckling av NVTD:s centrala ledningsfunktioner; b) Fasar ut personalstödet till Moshi så att biståndet endast täcker kostnader för reservdelar och material; c) Samordnar stödet till rehabilitering av yrkesskolorna i Tanga och Mwanza med andra biståndsgivare; d) Ser till att lärarutbildningen i Morogoro ges ökade möjligheter till utvecklingsarbete inom yrkesutbildningspedagogik; e) Fortsättningsvis stödjer yrkesutbildningar även utanför NVTD:s egna institutioner, samt flickors möjligheter till yrkesutbildning.

Att SIDA tagit del av och **använt** sig av dessa rekommendationer är mycket tydligt i det förslag till beslut som myndigheten utarbetat inför den förlängning av samarbetsavtalet med Tanzania som står för handen i juli 1991. Här står nämligen att läsa:

"Under den gångna avtalsperioden har en omfattande utvärdering ägt rum. Slutsatserna i utvärderingen ligger till grund för föreliggande förslag till insats" (Regeringsskrivelse 1991-05-21, sid 3).

Att döma av den insatspromemoria som bifogats regeringsskrivelsen har SIDA i princip tagit till sig *alla* utvärderingens rekommendationer, och man föreslår att regeringen godkänner bl. a. följande delinsatser:

- Centrala yrkesskolor får stöd med förvaltningsinsatser samt med utarbetande av underlag för en omfattande reformering av yrkesutbildning i Tanzania. Denna delinsats genomförs i samarbete med Danida.
- Yrkeslärarhögskolan i Morogoro får stöd dels för förstärkning av sin pedagogiska roll och för att inleda samarbete med en europeisk yrkeslärarutbildningsinstitution, dels för uppbyggnad av en "övningsskola" i skolans verkstäder.
- Stödet till yrkesskolan i Moshi avvecklas gradvis under avtalsperioden för att därefter enbart omfatta smärre konsultinsatser samt visst reservdelsstöd.
- Under avtalsperioden avslutas även rehabiliteringsinsatserna vid yrkesskolorna i Tanga och Mwanza (Ibid., bilaga 2 sid 8).

3.3 Africa Figures

SIDA har sedan början av 1980-talet på en rad olika sätt stött flera statliga myndigheter i Tanzania: Finansministeriet, Skattemyndigheten, Centralbanken, Revisionsbyrån, mm. Många av projekten bygger på institutionssamarbete mellan en svensk institution och dess tanzaniska motsvarighet. Ett sådant projekt är samarbetet mellan svenska SCB och dess tanzaniska motsvarighet TAKWIMU. Målen för detta samarbete har varit mycket generella och vaga, och går i stort sett ut på att förbättra produktionen av nationell statistik.

Det övergripande **syftet** med den utvärdering som Norconsult utförde 1986 på uppdrag av SIDA var att ta fram kunskap som kunde utgöra underlag för beslut om fortsatt svenskt engagemang inom detta område.

Metodiskt baseras utvärderingen på en kvalitativ undersökning med intervjuer och möten med nyckelpersoner på SCB och TAKWIMU. Pga denna kvalitativa ansats används eller diskuteras inte lämpliga kvantifierbara mätvariabler.

Inom ramen för utvärderingens övergripande syfte har Norconsults haft i uppdrag att undersöka fyra olika frågor, varav den första handlat om vilken roll statistikproduktionen har i Tanzania och hur väl denna produktion följer efterfrågan. Här pekar utvärderingens **resultat** på att även om TAKWIMU producerar en mängd statistik inom en rad olika områden, så har de statliga organen i allmänhet svårigheter att tillgodogöra sig denna. Efterfrågan från regeringsorganen förefaller dessutom vara tämligen låg.

En andra fråga som Norconsult sökt svar på är vad statistikuppbyggnadsprojektet har för tekniska och organisatoriska möjligheter att överleva utan bistånd. Här finner utvärderingen att eftersom TAKWIMU befinner sig i ett avgörande utvecklings- och konsolideringsskede så kan man för närvarande inte klara sig utan det svenska biståndet. En tredje utvärderingsfråga rör projektets kostnadseffektivitet, men trots detta gör Norconsult ingen sådan bedömning. Inte heller försöker man uppskatta förhållandet mellan projektets kostnad och nytta. När det slutligen gäller frågan om externa faktorer som påverkar projektet så nämns bl.a. infrastrukturens dåliga skick, avsaknaden av utländsk valuta att köpa reservdelar till datorerna för och en allmän avsaknad av kontorsutrustning- och material.

Sammanfattningsvis konstateras att det mål som gäller för samarbetet mellan SCB och TAKWIMU - att förbättra statistikproduktionen - har uppfyllts.

Mot denna bakgrund **rekommenderar** Norconsult att biståndsarbetet bör få fortsätta enligt samma mönster som hittills.

Då utvärderingen genomfördes 1986, och det gällande avtalet för förvaltningsbiståndet (i vilket statistikuppbyggnadsprojektet ingår) löper ända fram till och med budgetåret 1988/89, så nämns den inte ens i den insatspromemoria som SIDA utarbetat inför regeringsförhandlingarna med Tanzania i maj 1987. Med hänsyn till utvärderingens relativt positiva resultat kan man enligt vår mening trots allt ändå anta att SIDA **använt** sig av detsamma, för i den nyss nämnda insatspromemorian föreslås att förvaltningsstödet skall fortsätta i stort sett oförändrat under budgetåren 1987/88-1988/89 (Regeringsskrivelse 1987-03-26, bilaga 1, sid 18).

3.4 Health through Sanitation and Water. A Study from a Village Perspective

Sverige bidrar sedan 1985 till det s.k. HESAWA-programmet som omfattar vattenförsörjning, hälsoupplýsning och omgivningshygien. Stödet är, som nämnts inledningsvis, koncentrerat till tre regioner vid Viktoriasjön, och förutsätter ett aktivt deltagande av bybefolkningen samt tekniska lösningar som grundar sig på lokalsamhällets resurser och kunskaper. En viktig uppgift är att försöka engagera kvinnorna.

Syftet med denna utvärdering som utfördes av IRC 1993 på uppdrag av SIDA, var att för perioden 1988-1993 granska programmets relevans, måluppfyllelse och kostnadseffektivitet. Man var också intresserad av att få belyst om det fanns några särskilda lärdomar som kunde dras ur programmet.

Utvärderingsarbetet genomfördes i tre faser, I den första och förberedande fasen gick utvärderingsteamet igenom material om HESAWA-programmet. Därefter gjordes en förberedande resa till Tanzania där diskussioner fördes med berörd personal på alla nivåer inom programmet. I syfte att orientera sig

om byarnas villkor gjordes också ett antal kortare fältstudier. I utvärderingens andra fas genomfördes med hjälp av intervjuer en studie i 24 av de totalt 600 byar som programmet omfattar för att undersöka hur väl det genomförts och hur det mottagits av byborna. Den tredje fasen inbegrep möten och diskussioner med statlig anställd tanzanisk personal, SIDA-personal och olika konsulter. **Metodiskt** handlar detta således om en kvalitativ studie där undersökningsteamet på grundval av egenhändigt fastställda och icke-kvantifierbara kriterier gör en bedömning av programmets utfall.

Utvärderingens **resultat** innebär att HESAWA-programmet haft en del framgångar. Även om kvantitativa belägg saknas, så kan bland dessa framgångar nämnas att cirka 800 000 människor fått en förbättrad vattenförsörjning samtidigt som hälsoutbildning och sanitetsanordningar sannolikt förbättrats. Man finner också att programmet är relevant i förhållande till de behov som föreligger. Detta gäller dock främst vattenförsörjningsprogrammet, medan hälsoutbildningen och sanitetsanordningsdelen bemötts med viss likgiltighet i byarna.

På grund av bristande ekonomisk redovisning så har kostnadseffektiviteten inom programmet varit svår att mäta, vilket innebär att IRC inte kan uttala sig om dess kostnadseffektivitet. Även frågan om varaktighet tycks vara svår att besvara, men utvärderarna konstaterar att det finns garantier från den tanzaniska regeringen för ett fortsatt engagemang även efter det att SIDA dragit sig ur.

Det viktigaste tillkortakommandet i HESAWA-programmet är att det saknas en plan för hur vattenförsörjningssystemet skall bibehållas och underhållas efter själva uppbyggnadsfasen. Utvärderingen **rekommendation** är därför att en särskild plan för hur byarna skall förses med reservdelar m.m. upprättas. Vidare rekommenderas att ansträngningar bör göras för att få den tanzaniska regeringen att överta ansvaret för programmet och dess vidare utveckling.

I en skrivelse till regeringen i april 1993 presenterar SIDA förslag till nya insatser och förlängningar av samarbetsavtalen inom teleområdet, förvaltning och vattenförsörjning. När det gäller vattenförsörjning så nämns att HESAWA-programmet utvärderats och bedömts fungera bra, och därför föreslås inga större förändringar för det kommande budgetåret. Utvärderingens rekommendationer nämns inte specifikt, men det är ändå möjligt att tolka myndighetens

skrivningar som att man **använt** sig av dem. SIDA skriver t. ex. att inga svenska aktiviteter bör utnyttjas för drift och underhåll, vilket enligt vår mening bör förstås som ett led i arbetet med att få den tanzaniska regeringen att succesivt överta mer och mer av ansvaret för programmet, dvs en av utvärderingens rekommendationer (Regeringsskrivelse 1993-04-15, sid 9). I den bilagda insatspromemorian finns också tecken på användning av utvärderingen. I SIDA:s utförliga beskrivning av HESAWA-programmet finns här flera moment som, såvitt vi kan se, har hämtats direkt ur utvärderingen (Ibid., bilaga 5).

3.5 Thoughts for Food

SIDA:s hälsobistånd till Tanzania har under åren varit inriktat på flera verksamheter. Tanzania Food and Nutrition Center (TFNC) är den institution som haft svenskt stöd längst. TFNC bildades 1973 av den tanzaniska regeringen som ett organ för att planera och initiera mat och nutritionsprogram för befolkningen i landet. Under de första tio åren bestod det svenska stödet till stor del av rådgivare och budgetstöd, men övergick så småningom till stöd till vissa utvalda projekt och ett institutionellt samarbete med enheten för Internationell Barnhälsovård i Uppsala. När ett blandat svensk/tanzaniskt expertteam 1992 fick i uppdrag att utvärdera TFNC:s verksamhet, hade denna utvärderats två gånger tidigare (1979 och 1986).

Syftet med utvärderingen var att se tillbaka på arbetet med TFNC och dess eventuella framsteg med särskilt avseende på perioden efter den senaste utvärderingen 1986.

Utvärderingen genomfördes med huvudsakligen kvalitativ **metod** baserad på dokumentstudier och intervjuer med olika aktörer. Några lämpliga mätvariabler eller andra mått som den studerade verksamheten värderats utifrån har inte tillämpas och diskuteras inte heller.

När det gäller **resultat**, så tyder mycket på att TFNC blivit starkare, mer effektivt och fått en bättre ledning än vad som var fallet 1986. Många av de brister som upptäcktes då har nu blivit korrigerade, och TFNC har blivit både nationellt och internationellt erkänd. TFNC:s mål - att utgöra en spjutspets och

inspirationskälla inom hälsovården - har enligt utvärderingen uppnåtts. En annan viktig slutsats i utvärderingen är att TFNC, i den rådande ekonomiska situationen i Tanzania, inte kan klara sig utan bistånd från SIDA och andra givare.

Mot bakgrund av dessa resultat lämnas flera **rekommendationer**, varav följande kan nämnas:

- SIDA bör fortsätta att ge bistånd både generellt och till specifika projekt inom TFNC.
- Det bör ske en förstärkning av experter inom områdena sociologi, kost- och konsumentekonomi, epidemiologi och statistik, t ex genom ett utökat och mer heltäckande institutionellt samarbete med ICH i Uppsala.
- TFNC bör med stor kraft ta itu med problemen med proteinbristsjukdomar som är de vanligaste sjukdomarna i Tanzania. I första hand bör en ansvarig tjänsteman tillsättas av det tanzaniska hälsovårdsministeriet.
- TFNC bör fortsätta att ge hälsovårdsutbildning till folket.

1990 beslöt SIDA att upphöra med direkt stöd via Tanzanias hälsoministerium och istället kanalisera det fortsatta hälsostödet genom internationella och lokala organisationer. Orsakerna till detta var att hälsoministeriet befanns ha en låg kapacitet, en oklar roll i ett decentraliserat hälsosystem och att utvecklingstakten inom sektorn varit mycket låg. När samarbetsavtalet med Tanzania löpte ut i juni 1992 ville SIDA också söka nya vägar för att nå målgruppen. När det gäller TFNC så föreslås därför ett utökat och mer heltäckande institutionellt samarbete med enheten för Internationell Barnhälsovård i Uppsala (Regeringsskrivelse 1992-02-13, bilaga 5 sid 9). Detta förslag ligger som synes helt i linje med de rekommendationer som utvärderingen lämnat, vilket innebär att SIDA **använt** sig av dess resultat. Även i övrigt innehåller regeringsskrivelsen flera moment vars innehåll av allt att döma är hämtat direkt ut utvärderingen.

3.6 Evaluation of SIDA Supported Small Industry Programmes in Tanzania

Allt sedan mitten av 1970-talet har Sverige i olika former givit bistånd till utvecklingen av småskalig industri i Tanzania. Det byggdes upp i nära samarbete med den statliga småindustriorganisationen SIDO (Small Industries Development Organisation), vars budget till 90% finansierats av SIDA. Biståndet har väglett av tre huvudmål: utveckla entreprenörskap inom småindustrin, skapa livskraftiga småföretag och överföring av svensk teknologi och know-how.

Den tyngsta komponenten i småindustristödet har varit det s.k. systerföretagsprogrammet. Genom detta har ett begränsat antal förhållandevis kapitalintensiva och importberoende företag subventionerats. Grundtanken har varit att utveckla en sorts fadderskap mellan svenska, varuproducerande småföretag och dessas tanzaniska motsvarigheter. I fadderskapet, som alltså finansieras med biståndspengar, ligger att det svenska företaget exporterar utbildning och "know-how" till ett tanzaniskt företag. De andra projekten utgörs av en investeringsbank med riskkapital från SIDA, och ett program som genom lån försörjer landsbygden med utrustning av olika slag.

När SIDA 1991 uppdrog åt ett team av konsulter från både Sverige och Tanzania att göra en omfattande utvärdering hade stödet till SIDO pågått i stort sett i oförändrad skala i femton år. Det övergripande **syftet** med utvärderingen var att ta fram kunskap om småindustriprogrammets genomslagskraft och effektivitet samt att ge vägledning för framtida stöd.

I utvärderingen görs ett flertal beräkningar av nyttan av biståndsprogrammet. Eftersom det numeriska materialet är mycket omfattande och ges en framträdande position i framställningen, kan studiens **metod** klassificeras som i huvudsak kvantitativ.

I studiens **resultat**redovisning framtonar en *mycket* kritisk bild av småindustriutvecklingsprogrammet. Särskilt kritisk är man till systerindustriprogrammet om vilket man lämnar följande kommentar:

"The sister industries are, however, neither small scale or rural nor private sector or innovative, and the programme cannot possibly be considered a lucky move, at least not for Tanzania."

Rapporten uppskattar att upp till 90% av de 700 miljoner kronor som programmet kostat vid tiden för utvärderingen har gått tillbaks till Sverige i form av betalning för varor och tjänster. Detta har i sin tur lett till såväl ökad efterfrågan och tillväxt som produktion och konsumtion i Sverige. Dock inte i Tanzania!

När det gäller biståndsgivningens tre huvudmål drar utvärderingen slutsatsen att programmet p.g.a. en mängd orsaker inte uppnått dessa. Man menar att det är få mekanismer i programmet som utvecklar entreprenörskap och överföring av teknologi. Systerföretagen har istället för att bli livskraftiga blivit mycket biståndsberoende. Däremot menar man att de andra två projekten inom programmet med mindre pretentiösa ambitioner varit mer framgångsrika och att *de*, inte systerindustriprogrammet, visar vägen för framtiden.

Utvärderingen innehåller inte några explicita **rekommendationer**. Däremot utgör de stundom beska slutsatserna rekommendationer i sig.

I samband med att gällande samarbetsavtal med Tanzania löpte ut i juni 1991, inrättades en ny svensk myndighet - SwedeCorp - vars uppdrag är att arbeta med näringslivsrelaterat bistånd. Samtidigt lades SIDA:s industribyrå ner. Som en konsekvens av dessa organisatoriska förändringar överlämnade SIDA vid utgången av budgetåret 1991/92 vissa komponenter av stödet till industri-sektorn (bl. a. systerindustriprogrammet) till det nybildade SwedeCorp.

Under 1991/92 föranledde de organisatoriska förändringarna dock inte någon väsentlig omläggning av programmet och dess innehåll. I sin skrivelse till regeringen föreslår tvärtom SIDA ett fortsatt stöd till småindustriutveckling via SIDA, om än i något minskad omfattning. SIDA hänvisar visserligen till den ovan refererade utvärderingen som vid tiden för regeringsskrivelsen förelåg endast i utkastform. Trots den kritik som utvärderingen, även i sin utkastversion, riktar mot brister i programmet, så drar SIDA slutsatsen att SIDA är en lämplig kanal för krediter och annat stöd till småföretagssektorn (Regeringsskrivelse 1991-05-13, bilaga 8, sid 1-4). Huruvida, och på vilket sätt, SIDA **använt** sig av utvärderingens resultat går således inte att uttala sig enbart genom att studera regeringsskrivelsen.

Från och med 1992/93 lämnar SwedeCorp inget bistånd till systerföretagen. Däremot har man, om än i starkt minskad skala, fortsatt att ge stöd till några av

de mer lovande projekten inom SIDA, till kompetensutveckling för företagare och till två lånefonder; en som riktas till kvinnliga entreprenörer och en till industriell utveckling på landsbygden (UD1993, sid 127). Som en jämförelse kan nämnas att för 1992/93 uppgick SwedeCorp-insatserna till ca 14 miljoner kronor, medan SIDA:s utbetalningar året innan uppgick till 65 miljoner kronor (SIDA 1992, sid 12).

KAPITEL FYRA SLUTSATSER

I denna studie har två huvudsakliga analyser gjorts. För det första har vi med hjälp av ett tämligen omfattande analyschema genomfört en kvalitativ granskning av alla existerande utvärderingar rörande SIDA:s biståndsinsatser i Tanzania. För det andra har vi för ett urval av dessa utvärderingar närmare undersökt dels vilka rekommendationer som ges och vilka bedömningskriterier som tillämpats, dels om SIDA använt sig av utvärderingarnas resultat i sitt förslag till beslut inför regeringen.

Om vi börjar med den andra typen av analys så är det tämligen lätt att konstatera att det i alla de sex fall som vi valt att titta närmre på finns spår som indikerar att SIDA använt sig av utvärderingarnas resultat.

I det första fallet, där utvärderingen av kvaliteten på läroböcker i grundskolan påtalar brister i distributionen av läroböcker, kräver SIDA garantier för en mer tillförlitlig administration av det tanzaniska undervisningsministeriet innan ett nytt samarbetsavtal sluts. I det andra fallet, som gäller utvärdering av yrkesutbildning, anammar SIDA i stort sett alla utvärderingens rekommendationer. I det tredje fallet finner utvärderarna att det generella - om än mycket vaga - målet för samarbetet mellan SCB och TAKWIMU har uppfyllts, vilket föranleder SIDA att låta projektet fortsätta i stort sett oförändrat. I det fjärde fallet undersöks HESAWA-programmets relevans, måluppfyllelse och kostnadseffektivitet varvid inga allvarligare brister noteras. SIDA företar därför inga större förändringar, och dessutom använder man sig av utvärderingens resultat när man inför regeringen beskriver programmets utveckling. Det femte fallet gäller utvärderingen av TFNC som finner att i stort sett så har denna institution utvecklats positivt. Detta gör att SIDA förordar fortsatt stöd, men genom andra kanaler än tidigare: också detta i linje med utvärderingens rekommendationer. I det sjätte fallet, slutligen, utvärderas småindustriprogrammets genomslagskraft och effektivitet. Utvärderingens slutsatser, som är mycket kritiska, föranleder SwedeCorp (som p.g.a. organisatoriska förändringar övertog denna typ av bistånd från SIDA) att inom ett år helt upphöra med stödet till den del av programmet som utvärderingen varit allra mest kritisk till.

Den slutsats man kan dra av allt detta är att SIDA använder sig av de utvärderingar man låter genomföra, åtminstone i de sex fall vi närmare undersökt. Utvärderingars resultat uppenbarligen utgör ett viktigt beslutsunderlag för SIDA. Så långt är allting gott och väl. Men om vi nu ställer denna slutsats i relation till resultatet av den första typen av analys som vi gjort inom ramen för denna studie, så blir det hela lite mer bekymmersamt.

Som vi har sett så är det bara hälften av de 55 utvärderingarna som granskats som verkligen är utvärderingar. Att så är fallet har till viss del att göra med vår egen tämligen strikta definition av vad man bör kunna förvänta sig av en utvärdering. Till viss del har det också att göra med SIDA:s eget klassificeringssystem som till kategorin "utvärderingar" även räknar in studier som inte ens själva gör anspråk på att vara utvärderingar. Därför blir vår kritik stundtals ganska bitsk, och kanske i viss utsträckning orättvis. Vi ställer alla utvärderingar - även de av äldre datum - inför samma kriterier, och dessutom kvalitetsgranskar vi studier som utvärderingar fast de inte är det.

Trots detta finner vi resultatet av vår granskning aningen bekymmersamt. Inte minst beror detta på att bara hälften av utvärderingarna redovisar vilken värdegrund det uppnådda resultatet konfronterats mot eller jämförts med. Därmed blir det omöjligt för läsaren - och den potentiella användaren - att avgöra varför utvärderaren drar de slutsatser han (utvärderaren är oftast en han) drar. Till detta skall läggas bristen på säkerhet och tillförlitlighet i utvärderingarnas resultat. Av de 55 granskade utvärderingarna är det bara åtta som tydligt beskriver hur man gått tillväga vid insamling och analys av data, medan 38 inte alls redovisar hur de fått fram sina resultat. Några av utvärderingarna redovisar inte ens vilka källor de använt sig av i arbetet!

Av detta följer att säkerheten i utvärderingarnas resultat är i svagaste laget, och att den potentiella användaren på SIDA inte alltid kan veta om den kunskap som han eller hon väljer att lägga till grund för ett förslag till beslut verkligen stämmer. Man kan därför ifrågasätta vad det är SIDA använder när man använder utvärderingars resultat, och om det man använder verkligen ger upphov till de väl underbyggda beslut som *Utvärderingshandboken* förespråkar.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Granskade utvärderingar (sektorsvis i kronologisk ordning)

Förvaltning

Bralup (1979): *Report of the Team Appointed to Evaluate the Bureau of Resource Assessment and Land Use Planning.*

SIDA (1982): *Report from a Follow Up study of Tanzania Bureau of Standards.*

SIDA (1985): *Evaluation of the Tanzania Audit Cooperation and the Effectiveness of SIDA Support. Findings and Recommendations for Future Strategy.*

Valdelin och Brandter (1986): *Institute of Resource Assessment. University of Dar es Salaam. Evaluation Report 1979-1986.*

Odén, Egerö och Lesterberg (1986): *Africa Figures. An Evaluation of the SIDA Financed Institutional Cooperation in Statistics between Sweden-Tanzania and Sweden-Zimbabwe.*

Samoff m fl (1989): *Swedish Public Administration in Tanzania.*

Hälsövård

Hall (1974): *Mass Campaign and Development: The Tanzanian Health Education Campaign and Related Experiences.*

Mayer (1974): *Implementation and Control under Decentralisation: Tanzania's Rural Health Center Programme.*

Knutsson m fl (1979): *Food and Nutrition in National Development: An Evaluation of the Tanzania Food and Nutrition Center (TFNC).*

Ministry of Health (1980): *Evaluation of the Health Sector.*

SIDA (1982): *Report from the Joint Swedish - Tanzanian Health Sector Review.*

SIDA (1984): *Report from a Joint Swedish-Tanzanian Health Sector Review held in Tanzania 13-29 February 1984.*

Sandberg (1986): *An Evaluation of the Physical Structure of the Sampled RHC's and an Estimate of Resources Required for a Rehabilitation of all SIDA Supported RHC's in Tanzania.*

Brolin, Cornell och Staugård (1986): *Cooperation for Health Development in Tanzania. An evaluation of parts of the Swedish support to the health sector development in Tanzania 1972-1986.*

SIDA (1992): *Thoughts for food. Evaluation of the Tanzania Food and Nutrition Centre (TFNC).*

Industri

SWECO (1980): *Review of the Organization and Operations of Tanzania Industrial Studies and Consulting Organization TISCO.*

Appropriate Technology Project Inc (1981): *A.T. as a Development Strategy.*

TISCO (1982): *The Rural Hire Purchase Fund. A study for SIDA.*

ITC, SIDA (1983): *Project of the Government of the United Republic of Tanzania Trade Promotion.*

SIDA (1983): *Report from the Seventh Annual Joint Industry Sector Review in Tanzania.*

Kjellén m fl (1983): *The Sister Industry Concept. Seven Years Experience of Small Industry Support in Tanzania.*

Havnevik (1985): *Small Scale Industry Sector Study - Tanzania.*

SIDA (1988): *Sisterhood on Trial. An Evaluation of the Performance and Linkages of the Sister Industries in Tanzania.*

Carlsson, Forss och Malai (1988): *MEIDA - Building and Sustaining Collaboration among Engineering Firms.*

Carlsson, Forss och Malai (1989): *From Competition to Cooperation. An Evaluation of MEIDA and its Impact on the Engineering Industries in Tanzania.*

SIDA (1991): *Evaluation of SIDA Supported Small Industry Programme in Tanzania.*

Regeringsskrivelser

1987-03-26: *Utvecklingssamarbetet med Tanzania 1987/88 - 1988/89.*

1988-05-06: *Fortsatt stöd till yrkesutbildning i Tanzania..*

1989-02-13: *Fortsatt stöd till allmänundervisning samt tilläggsbidrag till det nordiska kooperativa projektet i Tanzania.*

1991-05-21: *Förlängning av samarbetsavtal med Tanzania.*

1992-02-13: *Samarbetsavtal med Tanzania 1992/93 - 1993/94.*

1993-04-15: *Utvecklingssamarbete med Tanzania - insatser inom tele, förvaltning, importstöd och vatten.*

Litteratur

Ds 1990:63. *Bra beslut. Om effektivitet och utvärdering i biståndet.*

Guba, Egon och Lincoln, Yvonna: *Fourth Generation Evaluation.* Sage (1989).

Larsson, Staffan: "Kvalitetskriterier för kvalitativa studier". Uppsats presenterad vid forskarkonferensen på Nordens Folkliga Akademi, 2-4 juni 1993.

Lewin, Elisabeth: *Utvärderingshandbok för SIDA.* Utvärderingsgruppen, SIDA (1993)

Patton, Michael Q.: *How to use Qualitative Methods in Evaluation.* Sage (1987).

Premfors, Rune: *Genomförande och utvärdering av offentlig politik.* Group for the Study of Higher Education and Research Policy. Stockholms universitet 1981.

Review of Swedish Development Cooperation with Tanzania and Zambia. Promemoria, SAU 1993-09-09.

Riksrevisionsverket: *SIDA i Tanzania - revisionsrapport.* RRV (1974).

Rossi, Peter H. och Freeman, Howard, E.: *Evaluation: A Systematic Approach.* Sage (1985).

SIDA: *Metodhandbok 90. Metoder för beredning, genomförande och utvärdering av biståndsinsatser.* SIDA (1990).

SIDA: *Referensbibliotek för utvärderingsrapporter.* SIDA (1992).

SOU 1990:17. *Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd.*

SOU 1993:1. *Styrnings- och samarbetsformer i biståndet.*

SOU 1994:19. *Rena roller i biståndet - styrning och arbetsfördelning i en effektiv biståndsorganisation.*

Watson, Kenneth: *A Study of the Quality of CIDA's Bilateral Evaluations 1988-89 and 1989-90.* Canadian International Development Agency (1991).

Vedung, Evert: "Användning av utvärdering". Promemoria till Statsvetenskapliga förbundets årsmöte, Stockholm-Åbo 1-3 oktober 1990.

Vedung, Evert: *Utvärdering i politik och förvaltning.* Studentlitteratur (1991).

Infrastruktur

SIDA (1983): *Review of the Joint Swedish/Tanzanian Rural Water Sector Review.*

SIDA (1984): *Report from the Joint Swedish/Tanzanian Rural Water Sector Review.*

SIDA (1985): *Agreed Minutes and Report from the Joint Swedish/Tanzanian HESAWA Programme Review.*

SIDA (1988): *HESAWA. Programme Evaluation.*

Björklöv (1991): *The Construction Sector in Tanzania. Development Policy and Nordic Support 1975-1990.*

SIDA (1993): *Health through Sanitation and Water.*

Lantbruk

Melin (1968): *Nordic Tanganyika Project Kihaba. A Five Year Report 1963-1967.*

OECD (1969): *Evaluation of the Nordic-Tanganyika Project at Kihaba in Tanzania.*

Trapman (1969): *An evaluation of the Poultry Station at the Nordic Project Kihaba.*

SIDA (1975): *Evaluation of the Nordic Project for Cooperative Assistance to Tanzania and Assessment of the Needs for a Continued Collaboration beyond 1975 in the Field of Cooperative Development.*

Wenner (1983): *Soil Conservation in Tanzania. The Hado project in Dodoma Region.*

SIDA (1992): *Birches don't Grow in Serengeti.*

Undervisning

SIDA (1973): *Slutrapport. Kihaba Education Centre Tanzania.*

SIDA (1979): *Chou Cha Wya Mistu. Forest Industries Training Institute Moshi. Evaluation and prospects.*

Mosha (1981): *Report of the Research on the Progress and Impact of Folk Development Colleges in Tanzania.*

Eklind och Sennerö (1983): *Special Education in Tanzania. A Survey of Visually Handicapped and Deaf Pupils.*

SIDA (1983): *Annual Joint Review of the Swedish Support to Education and Vocational Training.*

Johansson, Nyström och Sundén (1983): *Adult Education in Tanzania.*

Carr-Hill (1984): *Primary Education in Tanzania. A Review of the Research.*

Stockholms universitet (1985): *Training Abroad.*

SIDA (1986): *Teknisk utbildning för tanzanier i Sverige.*

SIDA (1987): *Primary School Textbooks in Tanzania. An Evaluation of their Quality.*

Espling, Sjöberg och Waller (1988): *On a Bumpy Road to Learning the Skills. A Tracer Study Evaluation of Moshi Vocational Training Centre.*

Närman (1988): *A Tracer Study Evaluation of the Moshi Vocational Training Centre (MTVC). Tanzania. Volume II.*

Fröyland (1988): *Institution Building and Transfer of Skills. An Evaluation of Technical Assistance to Moshi Vocational Training Centre.*

Lauglo (1990): *Vocational Training in Tanzania and the Role of Swedish Support.*

Övrigt

Sawosnic (1985): *ITC/SIDA project URT/80/79. Import Operations Tanzania.*

Fide AB (1989): *The Performance of Import Support.*

SIDA (1993): *Fungibility and Sustainability.*

SASDA Working paper

- Nr. 1 Översyn av biståndssamarbete med Guinea-Bissau
Underlagsrapport; Emma Öståker, Augusti 1993
- Nr. 2 Literature search on disaster relief
Eve Johansson, November 1993
- Nr. 3 Swedish Development Assistance to Zambia
Emma Öståker, January 1994
- Nr. 4 Improving Monitoring and Evaluation in Swedish development
assistance; Colin Bruce and Ugo Finzi, March 1994
- Nr. 5 Inventering av svensk forskning om bistånd
Roy Unge, April 1994
- Nr. 6 Macroeconomic effects of aid
Literature review and methodological framework
Howard White, January 1994
- Nr. 7 Sambandet mellan Sveriges Bistånd och Export
Sammanfattning på svenska av rapport nr 1 - Ds 1994:58
(Links between Development Assistance and Donor Country
Exports - the Case of Sweden)
Thomas Andersson och Håkan Hellström, April 1994
- Nr. 8 Svenskt bistånd till Tanzania:
Utvärderingars kvalitet, innehåll och användning
Thomas Holm, Lena Lindgren och Anders Olsson
April 1994